

test: Alexandra Nagel - xnagel@yahoo.com

Esoterisch vliegen, een verhandeling over elfenvleugels

Terwijl ik al erg lang een zwak heb voor afbeeldingen van elfjes, daagde het me pas een paar jaar geleden dat sommige elfen wel erg schaars gekleed zijn. Dit type elfen kreeg voor het eerst gestalte in de negentiende eeuw in Engeland. Naar mijn intuïtief vermoeden was er meer aan de hand dan dat het op doek afbeelden van Victoriaanse elfen louter kunstzinnige expressie zou zijn geweest. Ergens speelt meer met de elfen mee, meende ik te weten. Maar hoe vat te krijgen op zo'n vaag vermoeden? 'Vleugels! De crux zit 'm in de vleugels,' was mijn conclusie nadat ik de nodige boeken over elfen had bestudeerd. Onderliggend artikel is zodoende een verhandeling geworden over vleugels. Vleugels toebedeeld aan vrouwelijk schoon dat natuurwezens verbeeldt.

De rijk geïllustreerde *"The Art of Faery"* en *"The World of Faery"* van David Riché en Myrea Pettit's *"500 Fair Motifs"* geven een goed overzicht van de stijl van hedendaagse 'fairy artists'.

Tezamen laten de drie boeken werk van bijna vijftig moderne, over de wereld verspreide kunstenaars en grafisch ontwerpers zien, die mooie en soms minder mooie, maar opvallend vaak vrouwelijke elfen scheppen. Van enkele kunstenaars zijn publicaties met alleen het eigen werk uitgebracht en bijna allen hebben een website waar een impressie van hun werk wordt geboden. (Zie onder meer Brian Froud, Linda Ravenscroft, Josephine Wall, Maxine Gadd en Amy Brown.) En dan is er ook nog "fantasy art" (denk aan het faerie-volk in de Tolkienfilms) en zijn er games als *"Magic: the Gathering"* waarin de nodige fairies en aanverwante, vliegende creaturen figureren. Kortom, elfen zijn in. Ze zijn in de mode.

Letterlijk zelfs. Het boek *"Fairie~ality"* showt de schitterende kledingcollectie voor elfjes ontworpen door The House of Ellwand. Van sportieve werkkledij tot sjeke uitgaanskleding met bijpassende hoofddeksels en schoentjes, van een serie minuscule bikini's tot een adembenemende bruidsjaпон. Het meeste voor haar, enkele stukken voor hem.

Alles gemaakt met behulp van natuurlijke materialen zoals kleurrijke bloemblaadjes, veertjes, gedroogde bladeren, schelpjes en grassen. Mode is er ook in de zin van verkleedkleding voor meisjes. Naast de verhaaltjes van Isa Belletje en de nodige hebbedingetjes van Prinses Lillifée zijn er jurkjes, diademen, sieraden en muiltjes te koop en natuurlijk vleugels en bijbehorend toverstafje.

Prinses Lillifée

Sprookjesachtige magie

De trend om kleine meisjes zich als liefvallige wezentjes te laten verkleden is de vermarketing van sprookjesachtige magie. Het is een trend die de hoogleraar Engelse literatuur Diane Purkiss in haar studie over fairies niet ontging. Ze plaatste een foto van een als elfje gekleed meisje in het fotokatern van haar *“Troublesome Things”*. ‘Het hedendaagse elfje als zoetig, feminien kind,’ voegde ze als commentaar toe. Plus een foto van de etalage van een winkel gespecialiseerd in buitenaardse wezens, want die zijn er, aldus Purkiss, net zoals de (online) fairy shops er zijn, de plekken waar mensen middels hun creditcard zich uit kunnen leven.

De aliens, of ET’s (extra-terrestrials), of de kale, iele buitenaardse wezentjes met de te grote hoofden en glazige ogen hebben geen vleugels en lijken totaal niet op elfjes. Doch onder de noemer *“Het groot elfenboek”* bracht de Engelse schrijfster over het paranormale Janet Bord, ze met elkaar in verband. Trouwens, in de wereld van de niet-menselijke wezens lijkt alles mogelijk, dus ook ET-achtige faeries.

Victoriaanse fairy painters

Het is een enorme stap van hedendaagse wulpse, guitige, geëmancipeerde elfjes naar ETs. En het is een enorme stap van moderne, hippe elfjes naar romantische, verleidelijke, negentiende eeuwse elfen. Wat de wezens met elkaar gemeen hebben zijn vleugels. Die zijn klein of groot, maar immer dun, transparant, als van vlinders, libellen of andersoortig vliegende insecten. Wie er nooit over nagedacht heeft, maar bij twee verschillende afbeeldingen wordt gevraagd te zeggen welke de engel is en welke de elf, zal onmiddellijk de engel als engel aanwijzen en de elf als elf. Omdat engelen nu eenmaal vleugels hebben als van vogels. Verenvleugels. En elfen dragen vleugels als van insecten, en dan vooral van vlinders. Op zich bestaan afbeeldingen van engelen reeds eeuwenlang. Om die reden

valt het te verwachten dat iedereen weet hoe een engel eruit ziet. Maar hoe zit dat met de elf? Zij die zich verdiepen in de elfenaafbeeldingen ontdekken dat de transformatie van engel tot elf tot stand is gebracht door de Victoriaanse fairy painters. Het is namelijk niet zo dat elfen reeds eeuwenlang afgebeeld worden als vrouwen met insectenvleugels. Achter het hedendaagse beeld van elfen gaat een relatief recente ontwikkeling schuil.

Vleugels in de klassieke oudheid

Voor de goede orde is het handig onderscheid aan te brengen tussen de verschillende gevleugelde wezens waar de hedendaagse, spiritueel shoppende mens of de computer magic gaming fanaat mee wordt geconfronteerd. Vandaar een schets van de historische achtergrond van engelen- en elfenvleugels. Engel stamt van het Griekse woord voor boodschapper, *angelos*. Van oorsprong is de engel een boodschapper van God. Bij de oude Grieken en Romeinen was bijvoorbeeld Mercurius de berichtbrenger van Jupiter (Zeus).

Tekeningen van Willy Schermelé

Eén van de attributen van Jupiter was (is) de adelaar, want het was de adelaar die Jupiter tegemoet vloog toen Jupiter op het punt stond de oorlog tegen de reuzen te beginnen; de vliegende adelaar als voorteken van Jupiters overwinning. Eén van de kenmerken om de god Mercurius mee uit te beelden zijn gevleugelde sandalen. Daarmee kon Mercurius zich namelijk snel voortbewegen. Een ander voorbeeld valt te vinden in het verhaal van Icarus, die met zijn vader Daedalus gevangen was gezet op Kreta. Daedalus vervaardigde voor hen beide een paar vleugels, die hij met was aan hun schouders bevestigde. Op zijn vlucht vloog Icarus te hoog naar de zon, met als gevolg dat de was smolt en hij te midden van dwarrelende veren naar beneden tuimelde.

Psyche en Amor

Twee andere figuren uit de oudheid zijn Amor en Psyche. Oorspronkelijk werd voornamelijk Amor, en vanaf de Renaissance ook regelmatig Psyche, met vleugels afgebeeld. De twee komen voor in het sprookje De gouden ezel (ca. 155 AD) van Lucius Apuleius. Het verhaal gaat dat de maagd Psyche zo mooi was dat zelfs de godin Venus jaloers op haar werd. Daarop stuurde Venus de god Amor op Psyche af met de opdracht Psyche verliefd te laten worden op een onbenul. Amor maakte een fout. Met een van de pijlen verwondde hij zichzelf en werd prompt mateloos verliefd op de schone Psyche. Daarop liet Amor haar naar zijn paleis brengen, waar hij haar in het donker bezocht en ze een relatie kregen. Nieuwsgierig naar het uiterlijk van haar geliefde, en opgestookt door haar twee jaloerse zusters, nam Psyche op een goede nacht een lamp mee naar bed en bespiedde Amor in zijn slaap. Maar ook zij maakte een fout. Er viel een druppel hete olie op Amors schouder. Hij schrok wakker, verliet boos het paleis en verdween. Na de nodige soap-tafere-len troffen Psyche en Amor elkaar uiteindelijk in de hemel. Ze trouwden en leefden nog lang en gelukkig.

Tijdens de Renaissance beschouwde men het sprookje van de twee geliefden als een wijsgerige allegorie waarin de ziel, Psyche, contact zocht met het verlangen, Amor (ook Eros en Cupido genaamd). De vereniging van de twee resulteerde in vreugde, hun kroost. Door de eeuwen heen zijn er veel afbeeldingen van Psyche en Cupido/Amor/Eros gemaakt. Van de ziel geloofden de oude Grieken dat deze bij de mens via de mond het lichaam verliet op het moment zodra hij of zij de laatste adem uitblies. Symbolisch beeldde men dit op sarcofagen uit als een uit de pop gekropen vlinder. Psyche, het Griekse woord voor ziel en gepersonifieerd in het sprookje van Apuleius, werd een motief dat op vroeg-christelijke grafmonumenten werd overgenomen. Psyche werd stevast afgebeeld met vlindervleugels of er vloog een vlinder in haar buurt.

“Eros en Psyché”, Johann H. Meyer

Vleugels in de christelijke traditie

De wijze waarop engelen als instrumenten van God sinds de Middeleeuwen visueel zijn voorgesteld, is het gevolg van een opeenvolging van vermengingen uit de oudheid en beschrijvingen in de Bijbel. Zo staat in Jesaja 6:2 dat serafijnen boven Gods troon stonden. Iedere serafijn bezat zes vleugels. In het visioen van Ezechiël 1: 5-14 komen vier wezens in de gedaante van mensen voor, die elk vier vleugels hebben en waarvan twee de serafijnen met elkaar verbonden en twee hun lichaam bedekten. Dit soort details hielpen kunstenaars om de figuren af te beelden. De in de vierde eeuw opgestelde rangorde van engelen, hielp eveneens een vorm te vinden voor de celestijnse wezens. Deze orde, "De coelesti hierarchia", gaat uit van negen groepen, die verdeeld zijn in drie rangen. De serafijnen en cherubijnen zijn ondergebracht bij de hoogste hiërarchie die God in eeuwigdurende aanbidding omringen; de aartsengelen en engelen uit de laagste hoofdgroep zijn de goddelijke boodschappers. Op basis van Ezechiël en Jesaja kregen de serafijnen en cherubijnen van de kunstenaars een hoofd met een, twee of drie paar vleugels. De aartsengelen Gabriël, Michaël en Rafaël werden net als mensen geportretteerd, omdat ze, aldus het Oude Testament, qua uiterlijk niet van mensen verschillen. Ofschoon het op grond van de Bijbel niet dwingend was, kregen ze meestal wel vleugels aangemeten. De engelen zouden niet letterlijk vliegen; hun vleugels symboliseren de idee dat engelen als boodschappers zich tussen hemelse en aardse sferen bewegen.

Engelenkindjes

Naast de engelen figureren in de christelijke iconografie de zogenaamde putti (enkelvoud putto) of amoretti, de gevleugelde kindjes die als engeltjes of aankondigers van wereldse liefde veelvuldig voorkomen in de Renaissance en Barok. In zekere zin was dit een verandering in voorstelling van de cherubijn. Ook Cupido onderging in de loop van de tijd een verandering. Afgebeeld in gezelschap met Venus werd hij later als een kind geportretteerd, vaak omringd door putti. De christelijke en klassieke beeldvorming raakten verstrengeld: puur visueel gezien vallen de verschillende typen engelkindertjes dan nauwelijks tot niet meer van elkaar te onderscheiden.

De eerst vliegende sylfen

Een ander verstrengelend iconografisch onderdeel dat zich in de zestiende eeuw aandiende zijn de als klassieke goden en godinnen afgebeelde elementen aarde, water, lucht en vuur. De lucht was in vroeger tijden gewijd aan de godin Juno. Zij had als attribuut de pauw gekregen, en kon door vogels zijn omringd. Voor de uitbeelding van vuur koos men vaak een vrouwsfiguur met een feniks als hoofdtooi, omringd door vlammen. Water raakte verbonden aan de god Neptunes en zijn dochters de Nereïden, de zeenimfen. Dat in de zestiende

"Marie Taglioni in La Sylphide", Alfred E. Chalon

Uit de garderobe van "Fairie-ality", House of Ellwand

Vleugels
staan symbool
voor het reizen
tussen
hemel en aarde
lichaam en ziel

eeuw de vier elementen in zwang raakten had voor een belangrijk deel te maken met (pseudo-)Paracelsus. In één van de overgeleverde geschriften, te weten "Liber de nymphis, sylphis, pygmœis et salamandris et cœteribus spiritus" (1530), zette pseudo-Paracelsus theoretisch uiteen hoe er vier soorten natuurwezens bestonden, elementalen (geen goden). De naam voor de wezens van de lucht was sylf. De undinen waren de waterwezens, de salamanders hoorden bij het vuur en de pygmeeën, of gnomen zoals ze in het boek ook staan genoemd, waren de aarde-elementalen. De leer verspreidde zich.

Tegelijkertijd leefden er ideeën over duivels en demonen, over goede en kwaadwillende krachten en niet-menselijke entiteiten. Van heksen geloofde men dat zij een pact met de duivel hadden gesloten en op sabbat het met de duivel deden. Overigens zouden zowel mannen als vrouwen contact met de duivel onderhouden. Als het op de daad aankwam transformeerde de duivel zich in een incubus of succubus, i.e. een masculien dan wel feminien wezen, om zo de verdorven mens te minnen. Op zich betreffen dit ideeën die verder teruggaan dan de zestiende eeuw, maar in verband met de vleugels van elfen zijn deze van minder belang. Wat er wel toe doet is dat in de zeventiende eeuw wetenschap begon op te komen, dat op alchemie en kabbala werd gestudeerd, er broederschappen waren, en het denken in beweging was over God en magie en de vraag hoe de aarde en hemel zich tot elkaar verhouden.

Oberon en Titania

Ergens in die periode haakte Shakespeare hierop in met zijn comédie "A Midsummer Night's Dream". Diverse figuren en taferelen uit "Een Midzomer Nachtdroom", zoals groepen elfen, de koning en koningin van de elfen (Oberon en Titania), en het elfenkind Puck van Indiase komaf, werden door de Zwitserse schilder Henry Fuseli (1741-1825) op het doek tot leven gebracht. Alhoewel Fuseli de elfen niet met vleugels aankleedde - het zijn doeken en poses die het ijle en in de lucht zweven suggereren -, voorzag hij als eerste de figuur Puck van vleugels. Vleermuisvleugels om precies te zijn, normaliter het type vleugel waar de gevallen engel (demon) en duivel mee wordt uitgedost. Het was Fuseli's tijdgenoot Thomas Stothard (1755-1834) uit Londen die als eerste sylfen schilderde. Hij portretteerde de natuurwezens van de lucht als putti, maar in plaats van vogelvleugeltjes gaf hij de mollige kindjes vlindervleugeltjes.

Elfen transformeren

Het bleef niet bij mythische verhalen over goden en godinnen, engelen en natuurwezens op papier. Plots en romances van mythische figuren werden in allerlei varianten op toneel gebracht. Zodra balletdanseres Marie Taglioni (1804-1884) haar spitsentechniek had geperfectioneerd verscheen ze in 1832 met "La Sylphide" op de planken van de Parijse Opera en van het Londense Theatre Royal, Covent Garden. Het verhaal vertelt

de belevenissen over een vrouwelijke sylf die een man verleidt. De tot dan toe ongekende danstechniek riep matenloze bewondering op van het publiek. Taglioni wekte de illusie werkelijk te vliegen. Prompt toerde ze met de voorstelling heel Europa door. Sindsdien zijn de elfen, feeën, nimfen en undinen niet meer uit het repertoire van balletgezelschappen weggeveest. Er vond bovendien een sterke kruisbestuiving plaats tussen de elfenballerina's en de Victoriaanse elfenschilders. Terwijl de danseressen op het toneel verleidelijke pakjes droegen en de elfjes precies als op het schildersdoek vleugeltjes droegen, zwierden in de composities van de schilders elfjes in cirkels gelijk ze deden op de bühne.

Het volk der elementalen

Ter verdere verspreiding van het bestaan van het volk der elementalen hielp het feit dat mensen in de negentiende eeuw sprookjes en folkloerverhalen begon te verzamelen. De illustraties in de uitgegeven vertellingen gaven de etherische wezentjes nieuwe gestalten. Enthousiastelingen schreven nieuwe verhalen over elfen en ontstonden er 'fairy nursery rhymes'. Ook dit alles werd van beeld voorzien. Tegen het eind van de negentiende eeuw vervaagde de belangstelling van volwassenen voor de fairies en belandden ze en masse in het domein der kinderen. Erotisch bloot veranderde daarmee in onschuldig bloot: blote peuters vlogen bijvoorbeeld op de rug van vlinders, bijen of elfen door de lucht. Ook raakten vleugels, aanvankelijk los op de rug geplakt, meer geïntegreerd met kleine lijfjes. De boosaardige trekken van sommige elfjes vond zijn neerslag in karakteristieke, waarschijnlijk aan de duivel ontleende, puntoortjes. Arthur Rackham (1867-1939), illustrator van talloze sprookjesboeken, heeft er mede voor gezorgd dat elfjes niet per definitie mooi en liefvallig eruit hoeven te zien. Visueel creatief en associatief vertaalde de knokerigheid van zijn oude mannetjes elfen zich naar de lelijke, magere ET-achtige elfjes van de hedendaagse Brian Froud. Froud heeft op zijn beurt de huidige elfenkunstenaars

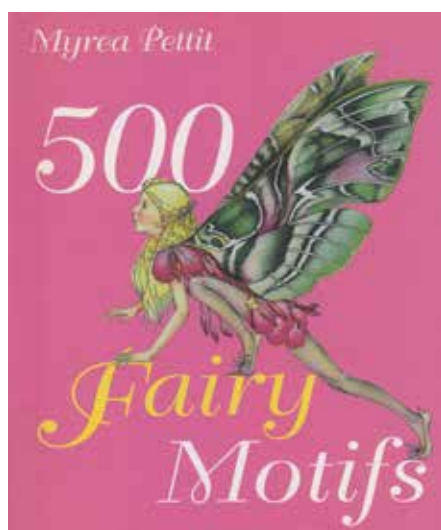
sterk geïnspireerd. En waren de vleugels van Rackhams elfjes nog volledig intact, die van Froud kunnen rafelig, half vogel, half insect of geen van tweeën zijn.

Elfen bestaan

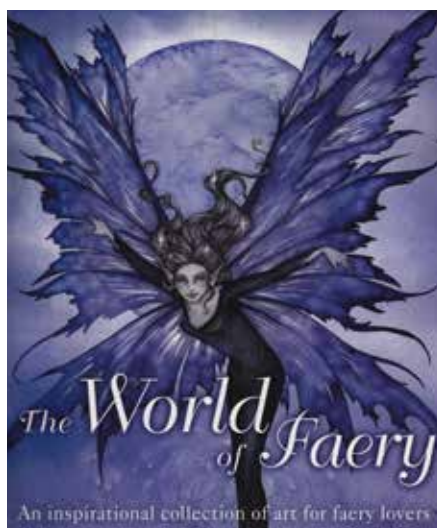
Net zo min als de engelenvleugels in de oudheid bedoeld waren om werkelijk mee te vliegen (maar symbool stonden voor de idee dat engelen in hogere celestijnse regionen verblijven, uit spirit zijn opgebouwd en als boodschappers tussen hemelse en aardse sferen reizen), zijn volgens Brian Froud de elfenvleugels niet bedoeld om werkelijk mee te vliegen. Fairy vleugels zijn volgens hem gevormd uit licht, emotie en energie; ze zijn de manifestatie van de kracht die de wezens bezitten om boven het gewone leven uit te stijgen. Fairies zijn ook, aldus Froud, boodschappers. Hun vleugels drukken enerzijds de etherische krachten uit die zich door de elfenlichamen heenbewegen, anderzijds staan de vleugels symbool voor het reizen tussen hemel en aarde, lichaam en ziel.

Op de vleugels van de verbeelding

Opvallend bij menig hedendaagse 'fairy artists' is de overtuiging dat natuurwezens werkelijk bestaan. Men hoopt via de elfenkunst iets van liefde en respect voor de natuur en al haar wezens op te roepen en door te geven. Al dan niet gekleurd door een spirituele leer, worden verschillende kunstenaars in de schepping van hun fairies geïnspireerd door het intuïtieve (bovenzintuigelijke) contact dat ze hebben met de dimensie waarin de elfen vertoeven. Vanwege de buitenzintuigelijke ervaringen worden deze kunstenaars vaak als visionaire kunstenaars beschouwd. In algemene zin symboliseren elfen in hun bonte verscheidingsvorm tegenwoordig veelal speelsheid, luchtigheid, verwondering en liefde voor de rijkdom van de natuur. En zo reizen we net als in de Victoriaanse tijd nog altijd op de vleugels van de verbeelding

Cover "500 Fairy Motifs", Myrea Pettit

Covers "The World of Faery" en "The Art of Faery", David Riché

